

SALOMON LEVY IN DE WESTEREEN

door DOUWE HALBESMA

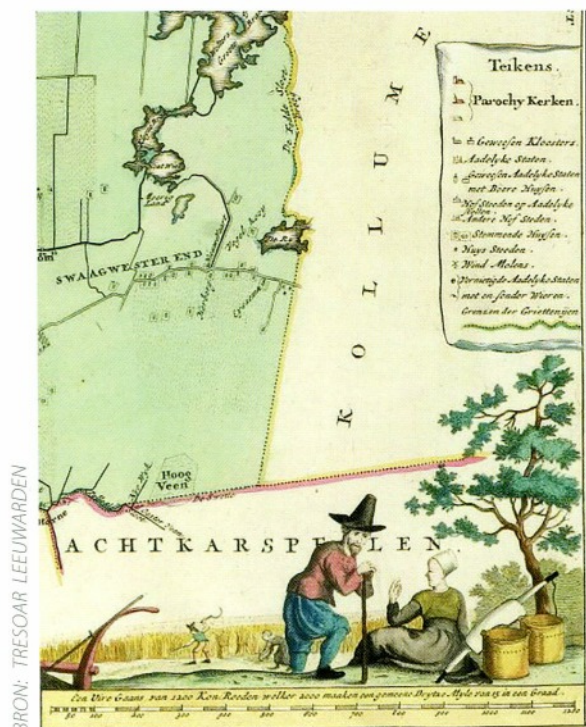
dhalbe@xs4all.nl / www.douwehalbesma.nl

ZIJN VERBLIJFPLAATS EN ZIJN BUURTGENOTEN

De Westereen, de woonplaats van **Salomon Levy**, wijkt af van het gangbare dorpenpalet in Dantumadeel. Middeleeuwse kerken markeren de centra van de dorpen op de hoge zandrug tussen Rinsumageest en Driesum. De eerste kerk van Zwaagwesteinde werd echter pas in de eerste helft van de 19^e eeuw. Toch is De Westereen veel ouder dan Broeksterwâld, een dorp dat nog maar zo'n tweehonderd jaar op de kaart staat. Deze dorpen lijken in ontwikkeling wel veel op elkaar. In de literatuur worden het *heidedorpen* genoemd.

De familie **Eisma** van de Wygeast onder Aldwâld bezit aan het eind van de Middeleeuwen ook een 'stenen huis' op het Westeinde van de Kollumerzwaag. Volgens het *Register van Aanbreng* wonen er in 1511 dertien boeren binnen de huidige dorpsgrenzen en een blik op de kaart van Schotanus-Halma uit 1718 leert dat hun huizen vooral in het noorden, langs de huidige Voorstraat staan. Het zuiden van het huidige Westereen is dan nog onontgonnen gebied.

Als in 1640 de eerste stemkohiers worden opgesteld blijkt dat de Westereen 13 stemgerechtigde huizen heeft die allemaal in handen zijn van 'particulieren'. De ontwikkeling van het staatsbestel leidt er toe dat adellijke families gebrand zijn op het bezit van stemmen, omdat ze daarmee hun macht kunnen laten gelden. In 1698 bezit grietman **Tjaard van Aylva** bijna alle stemmen van de Westereen en in 1728 zijn ze in handen van zijn nicht **Juliana Dorothea Schratenbach-van Aylva**.

SWAAGWESTER END OP DE SCHOTANUS-KAART - 1718

Officieel geldt het stemrecht voor huizen met een minimaal grondbezit. Als dat op de kaart gevisualiseerd wordt, blijkt opnieuw dat het leven in de Westereen zich vooral afspeelt ten noorden van de Voorstraat en in het gebied dat begrensd wordt door de Voorstraat-Kerkstraat-Schoolstraat en de Verlengde Stationsstraat.

In de praktijk bezit de familie Van Aylva alleen het stemrecht en is het land in handen van (plaatselijke) boeren. Als in 1700 de florenkohieren worden opgemaakt blijkt deze belasting betrekking te hebben op een krappe 200 hectare cultuurgrond in De Westereen, die voor een belangrijk deel door boeren wordt gepacht van andere landeigenaren dan de familie Van Aylva.

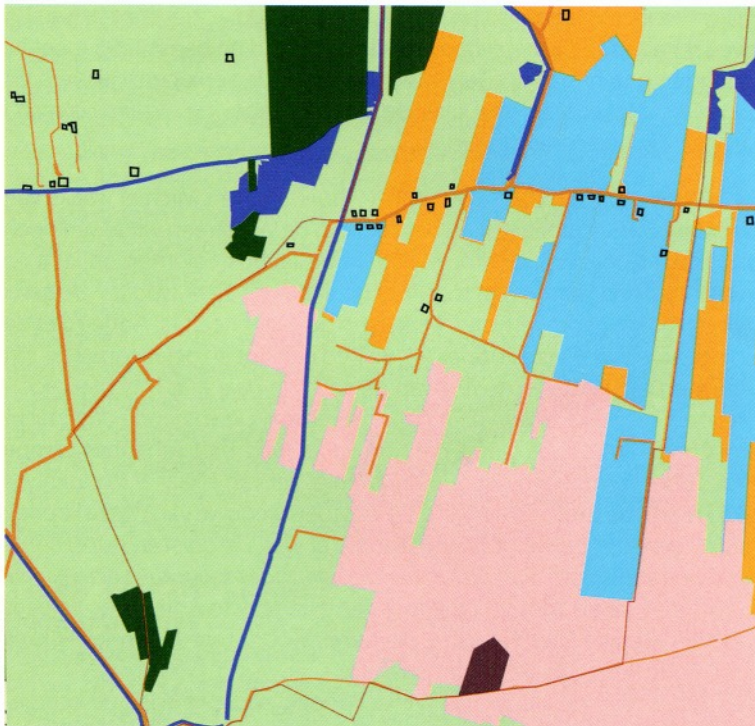
Djoerd Wopkes is, met een areaal van 32 hectare, de grootste boer. Hij wordt gevolgd door **Yme Jans** (30 ha), **Klaas Hemkes** (27 ha), **Tjepke Pieters** en **Lammert Joutes** (elk 22 ha), **Tjeerd Gabes** (15 ha), **Minse Cornelis** (13 ha) en **Meinert Taekes** (12 ha). Dit toont aan dat in 1700 er een stabiele groep van boeren is die de kern vormt van de dorpsgemeenschap in De Westereen. Wordt de (stemmen)kaart van 1640 vergeleken met de (floeren)kaart van 1700, dan blijkt dat het areaal cultuurland enigszins is toegenomen. Met name in het gebied aan de Voorstraat dat het dichtst ligt bij de Boppewei.

OUD, GERING EN PLATZAK

In 1744 wonen er 204 mensen in De Westereen en in 1749 is dat aantal toegenomen tot 210. De bewoners van Kuikhorne, voor zover dat in Dantumadeel ligt, worden meegeteld. In 1749 wonen er 50 huishoudens in De Westereen, die vooral een agrarisch beroep hebben. Er wonen 17 arbeiders, 'oud' of 'gering' en zonder uitzondering platzak, en 13 boeren die bijna allemaal het predicaat 'klein' krijgen. **Pieter Jans** en **Anne Wessels** zijn, met een geschat vermogen van 2000 gulden, de rijkste boeren en **Wybe Hendriks**, met een bezit van 100 gulden, is de armste. De gemiddelde boer in De Westereen bezit ruim 800 gulden. Het is opmerkelijk dat het dorp in het midden van de achttiende eeuw drie *roskammers* telt die, met een gemiddeld vermogen van 366 gulden, zeker niet tot de onderkant van de maatschappij behoren. Verder telt het dorp één koopman, één spinbaas, één matroos, één bezem- én één boendermaker, één roopdraaier en een bedelares.

In 1749 is Zwaagwesteinde het armste van alle 63 dorpen en gehuchten in Noordoost-Friesland. Een gemiddeld huishouden beschikt over een vermogen van 241 gulden. De vissersdorpen Wierum en Paesens zijn, met een gemiddeld bezit per huishouden van respectievelijk 246 en 290 iets rijker. Ter vergelijking: in het dichtbijgelegen Rinsumageest bezitten de huishoudens gemiddeld 1772 gulden en in Hogebeintum, het rijkste dorp, zelfs 5388 gulden!

Na 1749 worden jaarlijks de speciekohieren bijgehouden waarin per huishoudens een aantal belastingen worden verrekend. In de speciekohieren van 1750 valt het aantal huishoudens terug tot 31. De eerder aangehaalde Anne Wessels boert nog steeds en bezit in 1750 zeven koeien, drie runderen en zes paarden. Hij is de grootste boer van het dorp en gebruikt ongeveer 5 hectare van de cultuurgrond als landbouwgrond. Anderen, die in 1749 boer genoemd kunnen worden, zijn: **Eelke Gerrits, Gerrit Rintjes, Pieter Cornelis, Pieter Harmens, Rommert Jouws en Ype Heerkes.**

DE EERSTE ONTWIKKELING VAN DE WESTEREEN - CA. 1700
LANGS DE VOORSTRAAT STAAN BOERDERIJEN DIE IN 1640 STEMRECHT HEBBEN (BLAUW).
ALS IN 1700 DE FLOREENKOHIEREN WORDEN OPGEMAAKT, BLIJKT HET CULTUURLAND
TOEGENOMEN (OKER). DE HUIZEN ZIJN GEBASEERD OP DE SCHOTANUS-KAART UIT 1718.

IN 1832 ZIJN DE WESTEREENDERS BEZIG MET HET IN CULTUUR BRENGEN VAN DE HEIDE.
DE AL IN CULTUUR GEBRACHTE GEBIEDEN ZIJN GROEN. DE STROKEN LANGS DE HEIDE,
DIE EEN MIDDENGROENE KLEUR HEBBEN, ZIJN DAN IN ONTWIKKELING. HET AANTAL
HUIZEN IS, TEN OPZICHTE VAN 1718, FLINK TOEGENOMEN; MET NAME OP DE HEIDE.
IN HET MIDDEN DE PLEK (O), WAAR SALOMON LEVY MET ZIJN GEZIN WOONDE.

SAMENLEVING ONDER SPANNING

Aan het eind van de 18^e eeuw komt de samenleving steeds meer onder spanning te staan. Het aantal mensen (handen en monden) neemt toe, maar het aantal boerderijen dat hen in deze agrarische maatschappij voedsel en werk moet verschaffen, blijft vrijwel gelijk. In 1796 zijn er 321 Westereenders; in 1815 is dat aantal toegenomen tot 561 en aan het eind van de 19^e eeuw heeft het dorp 1885 inwoners. Het probleem is oplosbaar door het landbouwareaal te vergroten, de landbouw en veeteelt te intensiveren, te verhuizen of andere beroepen te kiezen.

De Westereen heeft aan het begin van de 19^e eeuw geen vermogende inwoners. De cultuurgronden zijn in 1832 overwegend in bezit van zo'n zes 'landlords'. De erven van **Hendrik Sierks van der Land** wonen in het buurdorp Kollumerzwaag, maar verhuren landerijen onder De Westereen. **Douwe Johannes Halbesma** verhuurt de plaatselijke *Tolplaats* en woont zelf te Murmerwoude. Rechter Nicolaas Fokkema, de eigenaar van de boerderij met de vogelkooi in de Zwagermieden, heeft Leeuwarden als domicilie. Er zijn maar enkele Westereense boeren die op een eigen boerderij wonen. Dat zijn **Pieter Gerbens Hoekstra**, **Eelke Douwes de Jong** en **Dedde Bienses Wybenga**.

PLEK VAN DE OVERTOLLIGEN

Volgens het kadaster (1832) staat het grote heideveld ten zuiden van de Westereen op naam van **Boele Ytes Kuins'** (1765-1820) nabestaanden, die het eigendom via zijn vrouw **Selie Gerbens Hoek** (1771-1819) verkreeg. Zij is een zuster van de 'landlord' **Pieter Gerbens Hoekstra**. Hun voorouders hadden bezit onder Kuikhorne, Dantumawoude en Westergeest en hebben waarschijnlijk een belangrijke rol gespeeld bij het afgraven van het veen. Bij de opstelling van het kadaster is het heideveld bijna 85 hectare groot en er is dan al flink van afgesnoept!

Omdat de grond weinig kost, wijkten veel 'overtolligen' uit naar de heide. Het zijn mensen met weinig vermogen die hun eigen hutten bouwen. **Botke** vertelt in zijn boek *'De Grietenij Dantumadiel'* (1932) dat de onderwijsoptzener in 1820 aan de minister schrijft dat er in De Westereen meerdere plekken zijn, waar gezinnen wonen in hutten die zijn opgebouwd van leem en plaggen en waar een schoorsteen vaak ontbreekt. Er was weinig gesteggel over eigendomsrechten en een hut werd soms in één dag opgebouwd. De eerste gebiedsuitbreidingen vinden, vanaf de tachtiger jaren in de 18e eeuw, vooral plaats in de buurt van de huidige Schoolstraat, de Keimpe Sikkemaweg en de Koopmansweg. Er heerst grote armoede, op zedelijk gebied worden niet de hoogste normen gehuldigd en het bezit van anderen wordt niet altijd door iedereen gerespecteerd.

DETAIL VAN DE WESTEREEN MET WOONPLEK SALOMON LEVY

SALOMONS SOCIALE OMGEVING

De aanleiding van dit artikel is de vraag waar Salomon Levy gewoond heeft. Aangezien hij vanuit Niezijl naar de Westereen komt in de periode dat het zuidelijk gebied van de Westereen ontgonnen wordt, lijkt het aannemelijk dat hij zich daar vestigde. Omdat hij, net als sommige andere bewoners, weinig eerbied voor de wet toont, staat hij meerdere malen voor de rechters in Leeuwarden. In 1789 wordt hem het stelen van twee schapen *'in Groningerland'* ten laste gelegd en begin 1795 moet hij uitleggen hoe hij aan spullen kwam die hij wilde verkopen. Het verhoor van die strafzaak leert veel over de sociale omgeving, waarin Salomon Levy en zijn burens verkeerden.

De rechters denken dat Salomon Levy doek stal van **Michiel Isaaks van der Mark** uit Rinsumageest en dat hij die in de Westereen wilde verkopen aan **Jitske Gooitsens**, de vrouw van **Tjibbe Jacobs**. Salomon ontkent en vertelt dat een jaar eerder, toen *'het op een nacht sterk waaide'* de gevel van zijn huis was omgewaaid. Midden in de nacht heeft hij **Antje Ydes**, de echtgenote van **Wytze Foppes** (4), uit bed geklopt en gevraagd of hij, zijn vrouw en zijn kinderen de rest van de nacht in haar huis mochten doorbrengen *'hetwelke zij aan hem had toegestaan'*. De volgende dag bracht

hij ook een zak met linnen mee en vertelde hij de achterdochtige Antje Ydes dat hij die had *'aangeruild'* met **Johannes Lampe** uit Rinsumageest. Dat Salomon Levy aanklopte bij Antje Ydes doet vermoeden dat hun huizen niet ver van elkaar af stonden. Als Antje Ydes (Veenstra) in 1829 overlijdt, doet buurman **Popke Freerks de Bruin** (2) aangifte. Zij was toen weduwe van Wytze Foppes. Salomon Levy zegt dat **Jasper Sijes** *'meermalen aan zijn huis is geweest'*, ook als Johannes Lampe er was, *'die ooit een stapel bonte doeken op schoot zoude hebben gehad, welke hij op 't in koomen van Jasper Sijes op het bed van de oude vrouw, die bij hem in de kost was, gesmeten zoude hebben'*. Jasper Sijes was getrouwd met **Japke Ydes** en daardoor een zwager van Antje Ydes. Volgens de Volkstelling van 1829 deelt Sijes Jaspers zijn huis met dochter **Marijke Sijes Veenstra**, die samenwoont met **Johannes Fokkes Visser** (3). Dit huis staat oostelijk van het huis van Popke Freerks de Bruin aan de Koopmansweg.

Aan de hele Koopmansweg bestaan nauwe familierelaties. Antje Ydes, de vrouw van Wytse Foppes, en Japke Ydes, de echtgenote van Sijes Jaspers, zijn zusters. **Tjemkje Cornelis Heidstra**, de echtgenote van Popke Freerks de Bruin, is een zuster van **Sjuttje Cornelis**, de weduwe van Jasper Sijes. **Wikje**, een dochter van Wytse Foppes en Antje Ydes woont in 1829 met **Taede Sybes de Vries** (1) op de meest westelijke kant van de doodlopende Koopmansweg. De verklaringen voor de rechtbank suggereren dat Salomon Levy buurman is van de bewoners van de Koopmansweg. Complicerende factor is dat hier in 1829 mensen wonen die vrijwel allemaal aan elkaar verwant zijn, zoals de nakomelingen van Yde Romkes. Mogelijk is de bebouwing omstreeks 1829 verdicht en zijn de kavels groter. Dat betekent dat de hut van Salomon Levy iets verder weg ligt.

KADASTER 1832

Omdat het kadaster pas in 1832 is ingesteld moeten andere, vooral belastingbronnen, geraadpleegd worden om te bepalen waar Salomon Levy precies gewoond heeft. Hierna legt **Piet de Haan** uit hoe met behulp van deze bronnen precies kan worden vastgesteld waar iemand vóór 1832 heeft gewoond. Hij weet nauwkeurig te bepalen waar Salomon Levy gewoond heeft tot zijn veroordeling (11), maar daarmee is nog niet het hele raadsel over de woonplek van Salomon Levy opgelost. We weten dat hij op twee plekken gewoond heeft. Als hij na de detentie in 1795 terugkomt in de Westereen, gaat hij in een recent gebouwde hut wonen. De vraag blijft waar hij dan eerder verbleef.

In 1793 staat in de speciekohieren dat de weduwe van **Hibbe Tjeerds** eigenaar is van een pand, waar dan Salomon Levy *'voor desen niet op het kohier'* woont. Het reëlkohier geeft aan dat de weduwe van Hibbe Tjeerds zelf, als eigenaar en gebruiker, op het daar genoemde nummer 59 woont. **Trijntje Jans**, de weduwe van Hibbe Tjeerds, is op 30 april 1792 hertrouwd met **Jan Ebes** en bij hem in Rinsumageest gaan wonen. In 1805 is **Jacob Minnes Wijbenga** volgens het reëlkohier gebruiker van dit nummer. In de Volkstelling van 1829 heeft hij nummer 118. Op grond van de buurtcontacten vermoed ik dat de woning noordwestelijk van de Koopmansweg lag. In 1779 ging die gebied op de schop door de aanleg van de Zwemmer met mogelijk gevolgen voor de nummering in het reëlkohier. Daarnaast is het de vraag of Jacob Minnes tussen 1805 en 1832 voortdurend in hetzelfde huis gewoond heeft. Een koppeling van zijn woonplek tijdens de Volkstelling (1829) aan een kadastrummer biedt daarom onvoldoende zekerheid om vast te stellen waar Salomon Levy in eerste instantie heeft gewoond.

Salomon Levy woonde samen met **Fokje Theunis** en drie kinderen. Na de dood van Salomon blijft Fokje in de Westereen en hertrouwt op 25 augustus 1799 te Dantumawoude met **Jacob Tjibbes de Haan**, de weduwnaar van Antje Alberts. Tjibbe Jacobs, zijn zoon uit het eerste huwelijk, trouwde in 1784 met Jitske Gooitsens aan wie Salomon Levy in 1794 gepoogd had gestolen doek te verkopen. Deze Tjibbe Jacobs de Haan (8) is volgens het kadaster in 1832 de buurman van **Theunis Salomons de Bruin** (9), de zoon van Salomon Levy en Fokje Theunis. Ze wonen niet ver van de huidige Langereed. Weduwnaar Tjibbe Jacobs is in 1802 hertrouwd met **Antje Johannes van Slooten**. Hij is koopman en landbouwer en na zijn dood worden 20 percelen land verkocht. Hij is vader van tien kinderen. Fokje Theunis, de weduwe van Salomon Levy woont volgens de Volkstelling van 1829 in hetzelfde huis waar **Hendrik Sybes de Vries** (7) en **Betje Tjitses** samenwonen. Het huis moet vrij nieuw zijn en staat ongeveer op de huidige locatie Lange Reed 4. Het is onduidelijk waarom Fokje Theunis bij dit jonge gezin woont en niet bij één van de eigen kinderen. Hendrik Sybes verdient de kost als kramer en arbeider. Op (5) en (6) wonen **Aaltje** en **Ytje**, dochters van Salomon, met hun gezin.